

O ZASNIVANJU ETIKE JUGOSLOVENSKE SOCIJALISTIČKE REVOLUCIJE

Ustanak naroda i narodnosti Jugoslavije počeo je pod »rukovodstvom Komunističke partije i sa komunistima u prvim redovima boraca«. Komunisti Jugoslavije su u NOB-i i revoluciji nosili i moralna shvatanja, način ponašanja i duh revolucionarnosti i heroizam. Stvarali su i nove odnose u partizanskim odredima i na slobodnoj teritoriji.

Pored borbe za oslobođenje zemlje tekao je i revolucionarni preobražaj starog društva u svim bitnim svojstvima. Izdajnička buržoazija stavila se u službu okupatora da bi zaštitila klasne interese. Zato je borba protiv okupatora istovremeno bila i borba da se unište socijalno-ekonomski temelji starog buržoaskog društva, koje je u aprilskom ratu 1941. godine doživelo krah i pokazalo nesposobnost da organizuje mase za otpor agresoru. U suštini, bilo je to trulo društvo, razjedeno socijalnim konfliktima, nacionalnim suprotnostima, sistemom eksploatacije i petokolonaškim delovanjem. Takva socijalna struktura i sadržina države nisu mogle da pruže ozbiljniji otpor fašističkoj najezi, pa je brzo kapitulirala.

Još od prvih borbi za slobodu KPJ je razvijala proleterska moralna shvatanja, unosila socijalistički humanizam i razvijala nove socijalne, etičke, političke i druge odnose među ustanicima i u narodu. U tom pogledu etički principi imali su i veliku mobilizatorsku ulogu u omasovljavanju revolucionarnog pokreta i stvaranju novog čoveka i društva na osnovama proleterskog morala i humanizma.

Jugoslovenska socijalistička revolucija zahvatila je i oblast moralnih odnosa, pa je zato potrebno oceniti i moralnu vrednost revolucionarne prakse. U nekim partijsko-političkim dokumentima iz rata i revolucije nalazimo niz moralnih normi i pokušaja njihovog obli-

kovanja i stvaranja kodeksa moralnih vrlina revolucionara.¹ Ali treba početi od stvarne istorijske situacije u kojoj nisu postojali uslovi da se oceni vrednost već bogate moralne prakse. Postojali su neodložni revolucionarni zadaci koji su tražili akciju, pa nije bilo vremena za teorijska uopštavanja. Zahvaljujući sačuvanim izvorima i memoarskoj građi, možemo definisati etiku revolucije. Da bismo to postigli, treba da utvrdimo naučne principe etike revolucije, da sagledamo njen predmet, primenimo metode kojima se prilazi revolucionarnoj praksi i da ukažemo na izvore kojima raspolažemo.

Ako etici prilazimo kao nauci o moralu², kao kritičkom suđenju o vrednosti moralne prakse i moralnih shvatanja, možemo reći da je ona bila stalno prisutna u misaonoj delatnosti boraca revolucije i postala oruđe za razvijanje moralne svesti i moralnih vrlina partizana Jugoslavije.

Etika sudi o tome koje je vrhovno dobro u jednom sistemu vrednosti i kako se ostvaruje u životu. U jugoslovenskoj socijalističkoj revoluciji najveće su vrednosti bile čovek — partizanski borac, borba za novo društvo, za oslobođenje zemlje, oslobođenje rada i čoveka. Kroz to se cenila vrednost učešća ljudi u revoluciji i NOR-u. Etičko suđenje je činilo stalnu samokontrolu da li se ličnost moralno oblikuje, da li se ostvaruje njegov dug prema partizanskom — proleterskom sistemu vrednosti.

Etika revolucije i NOR treba da ukaže na društvene, političke, moralne i vojne uslove heroizma, drugarstva, nesebičnosti, pravičnosti, odgovornosti, izdržljivosti, kritičnosti i samokritičnosti, poštenja i niz drugih moralnih vrlina i osobina i moralno-političkih shvatanja. Sfera njenog interesovanja je veoma široka i stalno se proširuje, da bi se došlo do objektivnih činjenica koje su uticale na pojavu i manifestaciju moralnog fenomena u revoluciji.

Revolucija kao najdublji kritički zahvat u odnose uticala je i na kritičko pristupanje etike delu i stvaraočima. Etika nije dozvoljavala da se stvaraju mitovi, jednom za svagda dati modeli, šeme, da se dogmatizuju odnosi i društvene norme, da se sputa stvaralaštvo i samoinicijativa čoveka.

Etika NOR i revolucije se mora javljati i kao hronika moralne prakse jednog vremenskog razdoblja za koje je karakterističan od-

¹ Pismo CK KPJ potiče iz 1942. god. i značajno je da se ovde navede: »Objašnjavati naročito kakav treba da bude partijac kao partizan: primer hrabrosti, požrtvovanosti, nesebičnosti, discipline, mudrosti i čuvanja ljudi, trezvenosti, dobar drug, nosilac optimizma, borac protiv panikerstva, malodušnosti, uvijek spreman na izvršavanje najtežih zadataka«. *Vojnoistorijski institut, reg. br. 2/1, k. 1978.*

² *Vuko Pavićević: Osnovi etike, str. 9—10, izd. »Kultura«, Bgd., 1967.*

govarajući socijalni i moralno-politički ambijent, stanje duha, angažovanost svih slojeva društva, stanje političke prakse, vojne aktivnosti itd. Mora biti u celokupnom kontekstu oružanog dela revolucije, pa se time moralne posledice ne mogu svoditi samo na okvire oružane borbe. Njihovo ispoljavanje je imalo mnogo šire dimenzije i odgovarajuće socijalne i moralno-političke posledice. Zato je neophodno da se sve to analizira, vrednuje i konstituše u moralne vrednosti revolucije. To je veoma obiman i odgovoran zadatak pred kojim stoji etika revolucije.³

U našoj revoluciji javljali su se svi osnovni problemi kojima se bavi etika: odnos socijalno-ekonomskog i moralnog fenomena, odnos slobode i nužnosti u delovanju ličnosti, odnos cilja i sredstava u moralu, postojanje i realizacija moralnog suđenja, izricanje moralnih sankcija, odgovarajući socijalni uslovi i uticaj na moralna shvatanja i ponašanja, promene društvenog bića i društvene svesti kao odraz revolucionarne promene starog buržoaskog društva, veliki broj moralnih normi (njihovo zasnivanje i važenje), međusobni uticaj raznih moralnih shvatanja, relativnost i apsolutnost važenja moralnih normi i sistema vrednosti, odnos između pravnih i moralnih normi, između vojnih i moralnih normi, između politike i morala, između morala i religijskih normi, moralnih i običajnih normi, problemi humanizma i njegove realizacije, odnos između pojedinca i kolektiva, ličnih i društvenih interesa itd.

Svesna aktivnost borca revolucije čini njegovu akciju moralnim činom. Progresivnost tog čina govori o tome sa kojih pozicija i moralnih shvatanja ličnost deluje. Zadatak je etike revolucije da definiše sve determinante koje su dovodile do različitih ponašanja ljudi u oružanoj borbi, da sagleda izvore ljudskog angažovanja, da ukaže na splet objektivnih događaja koji su imali uticaja na opredeljivanje ljudi za svesnu revolucionarnu akciju koja je dobila moralno-humani i politički progresivan karakter, da izražava određeni stepen moralnosti borca, kolektiva i društva u celini u trenucima revolucionarnog menjanja starog društvenog bića.

Etika revolucije ima i zadatak da istraži kako su se moral većine našeg društva i Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije slili u jedno. Oružane snage revolucije širile su moralna shvatanja KPJ, odnosno proleterski moral i humanizam u sopstvenim redovima i svuda tamo gde su dejstvovale. Sve osnovne moralne norme partizana i naroda

³ Do sada je »sakupljeno preko šest miliona arhivskih dokumenata, proglasa, letaka, listova, časopisa, brošura, predmeta i preko dva miliona stranica (kartica) izjava učesnika NOR-a. (Preporuka Savetovanja o nekim problemima sakupljanja, čuvanja i obrade istorijske građe NOR i revolucije, izd. »Četvrti juli«, Bgd., 1969. god.)

bile su jedno i isto — ujedinjene u ostvarivanju istih ciljeva. Po nastanku i zadacima, NOV je bila predstavnik celog naroda i nosilac revolucionarnog morala. U našoj revoluciji gotovo da nije bilo razlike između naroda i vojske, sem po oblicima i metodima vođenja borbe. Zbog toga je nemoguće odvojiti proleterski moral od morala revolucionarnih masa. Moral oružanih snaga bio je moral naroda i obratno. Zato ne odgovara klasična podjela na moral armije i moral društva kao posebno u opštem.

Etika revolucije treba da proдре u dualitet normativnog i stvarnog, da vidi na koji način je prevladavan raspon i kakvi su rezultati postignuti. Koliko je naša revolucija uspela u tome da bude što manje sukoba i razlika između normativnog i stvarnog, između moralnih principa i normi i moralne revolucionarne prakse?

Posebna oblast istraživanja etike revolucije treba da bude pitanje nastajanja i uticaja javnog mnjenja na izgradnju moralne svesti u NOB. Niz izvora pokazuje da je uticaj javnog mnjenja bio veliki. Čak i prilikom osude neprijatelja traženo je mišljenje javnog mnjenja na konferencijama i sastancima naroda i partizana. Objašnjavana je svaka akcija partizana i KPJ itd.

U toku revolucije došlo je i do sukoba dveju oružanih snaga, ali i dva morala i moralno-političkih i ideoloških shvatanja.⁴ Bez obzira na različite polazne pozicije i interese, sve kontrarevolucionarne snage imale su gotovo istovetne moralno-političke pozicije — boriti se za očuvanje jugoslovenskog buržoaskog društva bilo kao slobodnog ili kvislinškog. Radilo se o buržoasko-fašističkom moralu. Revolucionarne snage i njihov moral zalagali su se za novo društvo. Zato su bili usmereni na rušenje starog i izgradnju novog moralnog kodeksa i moralne situacije. Pobjeda nad okupatorom i kontrarevolucijom značila je i pobjedu revolucionarnog morala.

Veoma interesantno područje istraživanja za etiku revolucije jeste i socijalna struktura revolucionarnih snaga i uticaj na proleterski moral. Poznato je da je seljaštvo bilo najmnogobrojnije zastupljeno u redovima boraca, zatim radnička klasa, a nešto manje inteligencija i delimično rodoljubivo orijentisana sitna buržoazija. Svaki sloj društva je donosio i odgovarajuća moralna shvatanja, norme ponašanja, navike i običaje. To je trebalo prevazilaziti snagom revolucionarnog morala. Razume se, sve ove činjenice potrebno je naučno

⁴ Engels kaže da u jednom društvu — misleći na buržoasko — pored religioznosti morala »imamo moderno-buržoaski, a uz ovaj opet proleterski moral budućnosti, tako da samo u najnaprednijim zemljama Evrope prošlost, sadašnjost i budućnost već liferuju tri velike grupe moralnih teorija koje važe u isto vrijeme i jedna pored druge« (*Anti-Düring*, str. 95, izd. »Naprijed«, Zagreb).

dokazati na osnovu izvora kojima se raspolaže. Ovim se ukazuje i na snagu revolucionarnog morala i spremnost ljudi da se oslobađaju balasta starog društva.

Etika treba da odgovori i na pitanje da li je bio mogućan humanizam u NOR i revoluciji,⁵ a ako je mogućan — kako se manifestovao, koji su mu izvori i snage koje su ga nosile. Mora da se uloži dosta napora kako bi na osnovu izvora dokazali mogućnost revolucionarnog humanizma i njegova realnost u NOR i revoluciji. Odnos između mržnje i humanizma je posebna oblast istraživanja. U našoj revoluciji razvijana je mržnja,⁶ ali pretežno prema onome što je dehumaniziralo čoveka. Sankcije su primenjivane tek kada nisu postojali uslovi da se čovek vrati na put čoveštva. Kazna je bila uništenje nečoveštva, a ne ubijanje čoveka. Uništavano je nečoveštvo radi čoveštva i tu mržnja i sankcije imaju moralno i humano opravdanje. Dakle etika treba da ukaže na izvore, manifestacije, principe, snage koje su afirmisale čovekoljublje, prostiranje i uticaj revolucionarnog humanizma. Ona treba da ukaže i na antihumanizam neprijatelja.⁷

Poseban zadatak pred etikom revolucije stoji da naučno odredi problem samoubistava u NOR. To je bio veoma značajan etički, ali i politički i vojni problem koji je trebalo rešavati. Imao je moralne, humane, vojno-političke i druge dimenzije. Znamo da se revolucionarni humanizam zalaže za afirmaciju života, za aktivnu i konstantnu borbu, protiv shvatanja o bezizlaznosti situacije. Isto tako, negativno vrednuje samonegaciju života. To je bilo na globalnom planu, ali na pojedinačnim primerima samonegaciju života moramo moralno opravdati, shvatiti kao čin čuvanja ljudskog i revolucionarnog dostojanstva i izvršavanja revolucionarnih dužnosti. Ranjenici, bolesnici, okruženi borci — vršili su samoubistva radi čuvanja ljudskog dostojanstva, ugleda boraca revolucije, to je bio oblik moralne borbe protiv neprijatelja i nečoveštva. U većini slučajeva samoubistvo nije bilo izraz pesimizma, gubljenja vere u konačnu pobedu, nedostatak podrške drugova, sumnje u ideje revolucije, namernog srljanja u smrt itd.

Međutim, ne treba negirati činjenicu da je bilo pojedinačnih slučajeva duboke krize ličnosti, elemenata sumnje u mogućnost pozitivnog rešavanja situacije, straha pred svirepošću neprijatelja. U takvim uslovima samoubistvo moramo negativno vrednovati.

⁵ J. B. Tito: *Govori i članci*, knj. XIV, str. 261.

⁶ Vidi: »Borba« od 8. X 1942. god. br. 21 (*Istorijski arhiv KPJ*, t. I. 2, str. 49, članak »Plemenita mržnja«).

⁷ Postoji veliki broj neprijateljskih dokumenata u kojima se to vidi.

Moral naše radničke klase nastao je u stalnoj borbi protiv kapitalističke eksploatacije i političko-socijalnog bespravlja. Radnička klasa istupa i dela u ime celog društva. U njen moral uključeni su svi ljudski ideali koje buržoaska klasa nije sposobna da ostvari. Predstavnicima vladajuće buržoaske klase prestaju da rade i postupaju u skladu sa moralnim normama i teorijom koju su zastupali u vreme dok je buržoazija bila revolucionarna i progresivna. U njenim redovima javljaju se hipokrizija, demoralizacija, cinizam. U isto vreme, radnička klasa živi i dela u skladu sa sopstvenim moralnim normama i razvija moralnu teoriju i na taj način najснаžnije deluje na druge, ubeđujući ih u praksi u vrednost svoga morala koji je u revolucionarnim akcijama postajao i moral društva.

Naša radnička klasa nasledila je sva dostignuća humanističke tradicije i sve opšteljudske vrednosti. Njen moral dobio je konkretizaciju u našoj revolucionarnoj praksi. Razvijena su nova shvatanja o ljudskom ponašanju, dužnosti, slobodi, čovečnosti, disciplinovanosti i potrebi izgradnje slobodnijih i humanijih međuljudskih odnosa. U tom procesu došlo je do obogaćivanja proleterskog morala novim moralnim shvatanjima i normama ponašanja.

Po socijalnom sastavu, prvi partizanski odredi, diverzantske grupe, ilegalci po gradovima širom zemlje — bili su pretežno sastavljeni od radnika. Tako je u avgustu 1941. godine u Kosmajskom partizanskom odredu bilo 94 partizana, a od toga »4 aktivna oficira i podoficira, 32 radnika, 30 seljaka i 28 intelektualaca«. ⁸ U Sloveniji, radništvo je dalo veliki broj boraca. Samo »jedan ljubljanski rejon Device M. v. Polju dao je preko 400 partizana, većinom radnika«. ⁹ U Leskovačkom partizanskom odredu najviše je bilo radnika koji su došli iz Leskovca. U Jablaničkom partizanskom odredu, prvi borci bili su radnici i intelektualci, a kasnije su se pridružili i meštani iz sela Puste Reke i Jablanice. Tako je bilo i u drugim partizanskim odredima. Prilikom povlačenja partizana iz Srbije, krajem 1941. godine, većinom su to bili radnici. Tako su u »Beogradskom, Kragujevačkom, Kraljevačkom odredu većinom bili industrijski radnici« — kaže drug Tito. ¹⁰

I tamo gde su radnici u odredu bili u manjini, njihova shvatanja su dolazila do izražaja, jer su ih širili veoma hrabro, efikasno, dosledno, ličnim primerom.

⁸ IRPJ 1008 — 10/IV 5 — 2 (41) 34.

⁹ Izveštaj CK KP Slovenije od decembra 1941 (Dok. u IRPJ 873/V 1 — 8 (41) 678).

¹⁰ Četrdeset godina — sećanja aktivista jugoslovenskog radničkog pokreta, knj. 5, str. 16, »Kultura«, Bgd., 1961. god.

Kao borci partizanskih odreda i organizatori ustanka, komunisti su razvijali moral radničke klase koji je doživljavao materijalizaciju u toku borbe. KPJ je unosila među borce organizovanost, disciplinu i nov način ponašanja u skladu s proleterskim moralom. U mnogim krajevima ustanak je bio masovan, pa je pretila opasnost od stihijnosti i skretanja s linije NOB. Upravo zato je brzo i efikasno delovanje komunista bilo neophodno da se odmah zasnuju humani odnosi i usmeri delatnost u pravcu borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Nije to bilo mehaničko unošenje moralnih shvatanja i normi radničke klase, već stvaralačka primena na konkretnim uslovima, uz korišćenje tradicionalnih vrednosti naroda dotičnog kraja. Zato su komunisti i mogli da, iako malobrojni, usmere delatnost revolucionarnih i oslobodilačkih snaga i da uspostave u prvim danima ustanka moralno-humane i vojno-političke odnose na principima revolucionarnog morala i humanizma. U opštoj aktivnosti i borbi, moralne i humane norme radničke klase dobijale su u partizanskim jedinicama realizaciju i omogućile stvaranje novih vrednosti u oružanoj borbi.

Tako je naša Partija u prve partizanske jedinice i organizacije NOB utkala proleterski moral na kome su zasnovani svi odnosi među partizanima i između partizana i naroda. Komunisti Jugoslavije su svoja shvatanja i način ponašanja kao prvi partizanski borci unosili u partizanske redove i učinili da moral radničke klase postane konstantno prisutna vrednost za čitavo vreme NOR i revolucije.¹¹ Proleterski moral je obogaćivan novim vrednostima i time je dobijao u sadržini, masovnosti i efikasnosti delovanja, postajući opštevažeći način regulisanja odnosa između boraca revolucije.

Obraćajući se Pokrajinskom komitetu Makedonije, Centralni komitet traži da se u partizanske jedinice pošalje »jedan određen broj partijaca« bilo »kao komandiri, politički komesari, bilo kao rukovodioci štabova«.¹² Takvu odluku da komunisti prvi stupe u partizane donela su i sva druga rukovodstva na osnovu direktive i proglašenja CK KPJ, kojim se poziva narod na ustanak. S pravom se ističe u »Saopštenju«, organu Glavnog štaba NOPO Crne Gore, Boke i Sandžaka, da su u Prvu proletersku brigadu stupili među »prvima članovima Komunističke partije Jugoslavije i članovi komunističke

¹¹ O tome dr Jovan Marjanović piše: »Partija je unosila u partizanske odrede jedan nov moral, nova shvatanja, ne samo o junaštvu u borbi već i o disciplini u svakodnevnim odnosima, o drugarstvu, o poštenju, iskrenosti, ljubavi za čoveka«. (*Ustanak i NOP u Srbiji 1941*, str. 409—412.)

¹² *Zbornik NOR-a*, t. VII, dok. br. 12, str. 40—41.

omladine, donoseći sobom najviše vrline čovjeka — borca: herojstvo, požrtvovanje, drugarsku disciplinu, svijest i čvrstu vjeru u pobjedu naše pravedne stvari«. ¹³

MORALNE NORME — JEDINI REGULATOR ODNOSA

U partizanskim odredima i svim institucijama i organizacijama NOR i revolucije odnosi su bili regulisani moralno-humanim i političkim normama koje je definisala i avangardno ostvarivala KPJ. I kasnije, kada nastaju pisani vojni i drugi dokumenti kojima se pristupa regulisanju međusobnih odnosa, kao osnovni regulativi ostaju da deluju moralne norme radničke klase. ¹⁴ To je bitan kvalitet moralno-političkih i humanih odnosa revolucionarnih snaga. Tu i treba tražiti izvore i mogućnosti zasnivanja i delovanja moralnog fenomena u partizanskim jedinicama 1941. godine. Već su se »u tim prvim danima ustanka izgrađivale norme ponašanja partizanskog borca« ¹⁵ na osnovama revolucionarnog morala i humanizma.

Partizanski odredi, kao oružana snaga naroda, imali su po organizaciji i zadacima obeležja kraja u kojem su nastali i dejstvovali. Svakako da je to bilo od značaja za ispoljavanje samoinicijative u stvaranju vrednosti gde se slivaju tekovine koje su naši narodi i narodnosti stvorili u borbi za slobodu. Međutim, nikada se nije zemarivala opštost jugoslovenskog revolucionarnog pokreta. U tom pravcu su aktivnost razvijali komunisti širom zemlje. Zahvaljujući našoj Partiji, lokalne vrednosti slivale su se u opšteljudske vrednosti svake nacije i nacionalnosti i svih zajedno, ujedinjenih u naporima da ostvare slobodu i bolje uslove življenja.

Partizanski moral, zbog snage i izražavanja interesa ljudi, postao je vladajući način regulisanja odnosa na oslobođenoj teritoriji. Ljudi su dobrovoljno usvajali partizanske moralne norme i nastojali da se vladaju po njima. U tome se video i dokaz vezanosti za revoluciju i NOB, progresivnosti i političke ispravnosti. Po sadržaju i interesima za koje se zalagao, partizanski moral je brzo prihvatatan od

¹³ IRPJ 1251/IV 2d — 48 (42) 12.

¹⁴ Navodimo samo neke dokumente vojnih komandi u kojima se sadržavaju gotovo sve moralne norme radničke klase: — Zadatak narodnooslobodilačkih partizanskih odreda (*Bilten GŠ NOPO Jugoslavije, Zbornik NOR, t. II, str. 11—13*). — Uredba o kaznama u Posavskom NOPO od oktobra 1941. god. (*Zbornik NOR, t. I, str. 161—165*). — Pravila GŠ NOPO Slovenije od sredine jula 1941 (*Zbornik NOR, t. VI, 1, dok. 5*). — Pismo PK KPJ za Makedoniju nižim štabovima od 1941. god. (*Istorijski arhiv KPJ, t. VII, dok. br. 51*).

¹⁵ Rodoljub Čolaković: »Zapisi iz oslobodilačkog rata«, knj. 1, str. 352—353, izd. »Naprijed«, Zagreb, 1961. god.

naroda koji je u njemu video ostvarivanje vekovnih težnji za ravnopravnošću, za smanjenjem ekonomske nejednakosti, za većim političkim slobodama, za moralnijim i humanijim odnosima među ljudima, nacijama i narodima. Zato se i trudio da usvoji nove moralne norme koje su partizani borbom i radom pretvarali u stvarnost. Organi narodnooslobodilačke vlasti, skojevske i partijske organizacije, organizacije žena i pionira razvijali su delatnost na usvajanju revolucionarnih moralnih normi i izgradnji lika borca revolucije.

NAČIN STVARANJA PARTIZANSKIH JEDINICA I MORAL RADNIČKE KLASSE NAŠE ZEMLJE

Još pre početka oružanog ustanka i stvaranja partizanskih jedinica, KPJ je radila na organizovanju oružanih vojnih grupa koje su izvodile akcije i sticale prva vojna znanja. Istovremeno je u njima razvijan i nov moral i zasnivani revolucionarni odnosi. U srezu Šavnik, odmah po formiranju udarnih grupa 1941. godine, posvećivana je velika pažnja »moralnom liku njenih pripadnika, i upravo u grupama i počinke izgradnja lika«¹⁶ budućeg borca oslobodilačke armije naroda Jugoslavije.

Partizanski odredi su u početku bili najefikasniji za vođenje oružane borbe. U njima su bili angažovani ljudi spremni na najveće podvige. O tome govore postignuti rezultati u borbi protiv okupatora i jugoslovenske izdajničke buržoazije. Veliki broj ljudi je učestvovao u borbi za slobodu i rušenje starih društvenih odnosa. Za vreme borbe i drugih delatnosti dolazile su do snažnog intenziteta radnih i borbenih aktivnosti boraca. Razvijaju se smelost, istrajnost, hrabrost, samoinicijativnost, odvažnost, poštenje i druge ratničke vrline koje su krasile »borce naših partizanskih odreda«¹⁷.

Prilikom prijema u partizane vodilo se računa i o moralnim kvalitetima svakog čoveka. U Crnoj Gori je bilo postavljeno da oni koji su »kompromitovani u narodu, čija je prošlost prljava, ne mogu biti primljeni u partizanske jedinice«¹⁸. Štab Leskovačkog partizanskog odreda nije primio u partizane bivšeg žandarma koji je ubio svoju ženu.

¹⁶ Branko Perović: »Teritorija sreza Šavnik 1941« (Ustanak naroda Jugoslavije 1941«, knj. 1, str. 244, izd. VIZ-VD, 1963. god.).

¹⁷ J. B. Tito: »Govori i članci«, knj. VI, str. 298—299.

¹⁸ Dokument u IRPJ 342/III 2 — 52 (41) 40. O tome se govori u izveštaju štaba Kosmajskog odreda GŠ NOPO Srbije od 28. avgusta 1941. godine, gde pored ostalog stoji »da su isterani iz odreda svi oni koji su se priključili partizanima prvih dana ustanka, a po svojoj prošlosti i kasnijim ponašanjem nisu mogli biti partizani.« (Dokum. u IRPJ 1810/IV 4 — 1 (41) 34.).

Partizanske jedinice su bile sastavljene od dobrovoljaca. Već sama ta činjenica nam »dokazuje da tu imamo posla s ljudstvom visokog morala«¹⁹ koje je spremno na podvige, na svesno podnošenje teškoća i izvršavanje postavljenih zadataka. Pored ostalog, i zato su partizanski odredi mogli da postanu žarišta oslobodilačke borbe »svih naroda Jugoslavije«, kako se ističe u pismu Okružnog komiteta KP Hrvatske za Karlovac od avgusta 1941. godine.²⁰ Bila je ostvarena potpuna dobrovoljnost stupanja u revolucionarni pokret i partizanske odrede, što se pozitivno odrazilo na ispoljavanje hrabrosti, discipline i moralnog ponašanja.²¹ Ukazujući na moralni lik čoveka koji može biti partizanski borac, u proglasu štaba NOPO »Dragiša Mišović« se kaže da biti partizan »je najveća čast — to znači biti predan i hrabar borac protiv fašizma i njegovih slugu, to znači biti najbolji borac za interese naroda.«²²

Na savetovanju u Stolicama, septembra 1941. godine, Vrhovni komandant NOPO Jugoslavije tražio je da partizanski odredi razvijaju veliku hrabrost, ali i da se odlikuju »čvrstom disciplinom i drugarstvom, jer će samo tako biti sposobni da izvrše svoju historijsku misiju: oslobođenje naroda Jugoslavije od omraženog okupatora i raznih narodnih izroda.«²³ U uputstvu od septembra 1941. godine, CK KP Hrvatske ukazuje ko može biti partizan kao iskreni narodni borac, kome leže na srcu interesi naroda i koji je voljan »da se podvrgne disciplini partizanskih odreda, koji je odan ideji narodnog oslobođenja« i spreman je dati svoj život za slobodu.²⁴

Dobrovoljnost pristupanja partizanskim jedinicama i ostalim organizacijama i ustanovama NOP imala je uticaja i na moralno stanje i odnose. Borci su svesno preuzimali dužnosti, shvatajući svoje mesto i ulogu u oružanoj borbi. Zbog toga je i bio mogućan pravilan i human odnos među borcima revolucije i »osećanje ratnog drugarstva naročite vrste, one koja se može izgraditi samo u vojsci u koju su ljudi pošli dobrovoljno.«²⁵ Razume se da za visoku moralnu svest borca nije bila stvar samo u dobrovoljnosti nego u spremnosti da se svesno prihvati određeni način odnosa, da se sagledaju dužnosti prema sebi, drugima, slobodi, revoluciji.

¹⁹ Kratak tečaj za partizanske komandire u Sloveniji, *Zbornik NOR t VI, 1, str. 177, dok. br. 81.*

²⁰ *Zbornik NOR, t. V, 1, dok. br. 11.*

²¹ *Vidi o tome u dokumentu koji se nalazi u Arhivu Vojnoistorijskog instituta, reb. br. 4/1, k. 1641.*

²² *Isto, k. 1641.*

²³ *Zbornik NOR, t. II, str. 74.*

²⁴ *Zbornik NOR, t. V, 1, dokumenat br. 22.*

²⁵ *R. Čolaković »Zapisi iz oslobodilačkog rata«, knj. 1, str. 210.*

Partizanske akcije bile su delom uslovljene i moralnim shvatanjima i ponašanjima, humanizmom, brigom i čuvanjem ljudi. Tako su u samom začetku ustanka stvarani novi moralno-politički odnosi, što je bilo od velikog značaja za vaspitanje ljudi, za ostvarivanje zadataka u borbi i za uspešnu realizaciju socijalno-etičkih poruka revolucije.

REVOLUCIONARNI PREOBRAŽAJ STARIH MORALNIH SHVATANJA

Rat i revolucija učinili su bitne promene u načinu života ljudi. Čovek je stavljen u posebne uslove. Došlo je do njegovog intenzivnijeg ispoljavanja, do menjanja navika, shvatanja i običaja. Stari odnosi u kojima se godinama kretao počeli su naglo da se ruše, da nestaju pod udarcima revolucionarnog života. Zato je morao da se angažuje u shvatanju novog, jer ga je realnost borbe bacala u talase traženja sopstvenih rešenja u borbi za slobodu.

Svojim ponašanjem članovi Partije su pomagali ljudima da se pravilno orijentišu, da nađu svoje mesto, da usvoje revolucionarne norme ponašanja, da prevaziđu uski horizont gledanja na ulogu u društvu. Postajali su i aktivni činioci menjanja starih društvenih odnosa. Nastojali su da prihvate norme i moralno-politička shvatanja koje je afirmisala naša partija.

Stare norme i shvatanja nisu mogli više da egzistiraju. Lomljene su moralne predrasude na putu stvaranja novih moralnih odnosa. Pokušaj nastojanja okupatora i kontrarevolucionarnih snaga da produže trajanje starih odnosa i utiču na ljude kako bi ih time odvratili od revolucije — bio je bezuspešan. Pozivanje na patrijarhalni moral, na religijska shvatanja, na bežanje od novotarija, moglo je da ima uticaja samo tamo dokle nisu stigle revolucionarne snage i nije proširena delatnost naše partije.²⁶ Neprijatelj je širio laži o partizanima, o ciljevima NOP, o tome da partizani uništavaju crkve, religiju, ne poštuju porodicu itd. Tako su četnički »agitatori, mahom ljudi pro-

²⁶ U fašističkom »Novom vremenu« od 3. 8. 1941. godine Mladen Bobić, u članku »Savremeni zadaci naše omladine«, pored ostalog, piše: »Vera u boga na suprot bezbožničkom materijalizmu. To mora biti osnovni postulat njen. Ne zaboraviti pri tom na neprekidnu istorijsku vezu naše crkve i našeg naroda...« (IRPJ-biblioteka N).

Navodimo samo dva napisa iz »Novog vremena« i to od 12. 8. 41. i 2. 8. 1941. godine. Pokušaj da se partizani prikažu kao pljačkaši:

»Komunisti pljačkaju u Obrenovcu« i »Krvavi komunistički zločin u okolini Jagodine« itd. Po dr Lazaru Prokiću, partizani su »pitomci raznih zatvora i kaznenih zavoda koji su iskoristili naš ratni haos i odbegli« i »elementi koji su imali da odgovaraju pred zakonom za svoje krivične radnje i odbegli u šume tražeći spas«. Takvi su partizani po ovom uvaženom fašističkom doktoru.

blematični, ulagali toliko truda da partizane koje su oni sve bez razlike nazivali komunistima predstave kao bezbožnike, rušioce porodice i morala, privatne svojine, kao ljude opasne kojih se treba čuvati.²⁷

Narod je uviđao prave ciljeve koje je neprijatelj htio da postigne pozivajući se na stare običaje, shvatanja i ponašanja. Mogao se na delu da uveri da kontrarevolucionari, zajedno sa okupatorom, jedno govore a drugo rade, da se zalažu za stare običaje i moral, a, u stvari, na svakom mestu narušavaju porodične odnose, razvijaju blud, pljačkaju i ubijaju. Nesklad između reči i dela, neljudsko ponašanje i zločinačke akcije bili su najbolji dokaz njihovih laži, pokušaja obmane i sl.

Pored buržoasko-fašističkih moralnih normi, nastavile su da egzistiraju i feudalno-religiozne moralne norme i običaji. Trebalo je imati dosta strpljenja i revolucionarne upornosti, konstantnog angažovanja i rada da bi se prevazišla i negirala stara moralno-politička, religiozna i ideološka shvatanja. Kroz njihovu negaciju trebalo je spasti ljudske vrednosti koje su stvorili narodi u istoriji klasnog društva i borbe za nacionalnu i ljudsku slobodu.

Teškoće rušenja starih društvenih normi ispoljavale su se i u težnji neprijatelja da zaustavi revolucionarni proces ne birajući sredstva. Služio se propagandom, obmanama, pretnjama, fizičkim uništavanjem i pokušajem jačanja religijskih osećanja i svesti. Posebno se angažovao u čuvanju patrijarhalnog morala i odnosa u porodici. Shvatio je činjenicu da sve veći broj žena prihvata ideje revolucije i učestvuje u borbi, pa je lažima i klevetama htio moralno da degradira žene-borce i tako utiče na opredeljenje drugih za borbu. Međutim, pravilnim odnosima između drugova i drugarica u jedinicama i na terenu, u korenu je onemogućena neprijateljska lažna propaganda. Potencirao je neprijatelj i fatalističke poglede na život i smrt, razvijajući shvatanja o sudbini itd. Razume se da se služio i postojanjem raznih vera i nacionalnosti, raspirujući netrpeljivost itd.

Sve staro doživljavalo je promene pod udarcima revolucionarne plime, borbe i rada partizanskih jedinica, u kojima su komunisti razvijali nova shvatanja i bili najistaknutiji borci. Oni su »primerom svog herojstva, disciplinom i požrtvovanjem« stvorili još »hiljade i hiljade novih dostojnih boraca partizanskih odreda«.²⁸ U promeni starih odnosa i shvatanja veliki uticaj su izvršili revolucionarni or-

²⁷ R. Čolaković: »Zapisi iz oslobodilačkog rata«, knj. 1, str. 353.

²⁸ Proglas Čačanskog NOPO od 7. novembra 1941. godine. *Dokumenat u arhivu Vojnoistorijskog instituta, br. reg. 4/1, k. 1641.*

gani vlasti — narodnooslobodilački odbori, vojno-politička rukovodstva i organizacije NOR i revolucije.

Borac je najbrže zbacivao breme prošlosti direktnim angažovanjem u borbi i radu. U stalnom kontaktu s drugima mogao je da se upoređuje, da traži načina da što šire prevaziđe staro u svojoj moralnoj svesti. Zahvaljujući angažovanju u borbi i težnji da bude moralna ličnost, svojim pravilnim postupcima uticao je na ljude koji su govorili: »U odredu su poštene i plemeniti ljudi. Tamo je mesto svima koji imaju snage da se late oružja«. ²⁹

Promene u shvatanjima ljudi vršene su snagom primera, ideja, humanim i moralnim ponašanjem, revolucionarnim porukama, borbom i stvaranjem novih odnosa u redovima boraca revolucije.

Profesor

Milan M. MILADINOVIĆ

²⁹ Milosav Bojić: »Posavski partizanski odred 1941«. (Ustanak naroda Jugoslavije 1941, knj. III, str. 12).